

Mobilisering av pensionärernas resurser för att stärka kontaktnäten

Alf Bergroth

Inom ramen för Z-projektet, ett samverkansprojekt mellan landstinget i Jämtlands län, kommunerna i länet och de båda högskolorna i Östersund, pågår arbete med att försöka utveckla metoder inom äldreomsorgen. Ett av delprojekten handlar om att mobilisera pensionärernas resurser för att stärka kontaktnäten.

I denna artikel redogörs för starten av en försöksverksamhet, dels i två glesbygdsbyar, dels i ett kvarter i Östersund. Försöket i glesbygdsbyarna visar att det är mycket svårt med förändringsarbete. Pensionärerna ville heller inte fortsätta försöksverksamheten. I kvarteret i Östersund finns dock ett intresse från de "yngre" pensionärerna att gå vidare.

Artikeln är skriven av projektledaren för Z-projektet, fil dr Alf Bergroth. Projektet finansieras av socialdepartementet.

Z-projektet

I Jämtlands län bedrivs sedan sex år tillbaka ett forsknings- och utvecklingsprojekt, Z-projektet, i samarbete mellan kommunerna och landstinget i Jämtlands län samt högskolan och vårdhögskolan i Östersund. Syftet med projektet är att belysa problem och att utveckla metoder inom gränsområdet social-, hälso- och sjukvård, med särskild inriktning mot äldreomsorg.

Inom projektet pågår ett antal studier för att följa upp den samordnade äldreomsorgsplan som upprättats mellan kommunerna och landstinget i Jämtlands län. Den övergripande frågeställningen för studierna har formulerats "nyttjas resurserna på

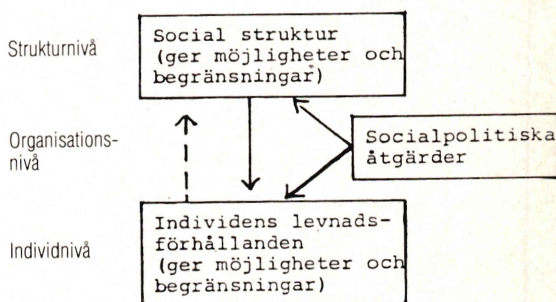
bästa sätt?" för att målen inom äldreomsorgen; ökat kvarboende och ökat självbestämmande, skall kunna uppnås? Med resurser menar vi såväl personella som materiella resurser. Till de personella resurserna räknas bl a personal inom social hemtjänst och primärvård, men även resurser som kan kopplas till pensionären själv, som kunskaper och erfarenheter, den enskildes sociala nätverk etc. De materiella resurserna kan utgöras av pensionärens bostad, men också av kollektiva resurser som står till individens förfogande, som exempelvis färdtjänst och dagcentraler.

Strukturella förändringar

I vår forskning utgår vi ifrån en teoretisk referensram där vi anser att det finns ett samband mellan de strukturella förhållandena i en kommun och människornas levnadsförhållanden.

Den teoretiska referensramen och relationerna mellan de olika begreppen kan presenteras enligt figur 1.

Figur 1. Övergripande teoretisk referensram.

Modellen skall ses så att den sociala strukturen påverkar individens levnadsförhållande. Strukturen bildar en slags ram för individens handlande. Strukturen ger med andra ord både möjligheter och begränsningar.

Begreppet struktur omfattar flera delstrukturer och de delstrukturer som här avses är i första hand näringsstrukturen och den demografiska strukturen. Det är således fråga om försörjningsbetingelserna för människorna.

Inlandskommunerna i Norrland drabbades hårt av strukturrationaliseringarna inom basnäringarna jord- och skogsbruk. Försörjningsläget blev bekymmersamt för de som bodde i de delar av länen där dessa näringar svarade för basförsörjningen. Samhällets insatser kom som regel att riktas direkt till individerna genom socialpolitiska åtgärder, i stället för mot bristerna i strukturen. Många glesbygdsbor tvingades att lämna sina hemorter för att få arbete.

Jämtlands län drabbades ovanligt hårt. Många unga "produktiva" människor flyttade mellan åren 1955–1975. Detta har påverkat befolkningens åldersstruktur. Knappt var femte jämtlänning är nu pensionär. Det kan också noteras att flyttlassen återigen börjat rulla söderut, och det är framför allt ungdomar som flyttar.

Pensionärernas andelsmässiga fördelning på länets befolkning varierar dock mellan kommunerna men även inom dessa. I Östersunds kommun utgör pensionärerna 14 procent av den totala befolkningen. Denna andel skall jämföras med andra jämtlandskommuner där nästan var fjärde invånare är ålderspensionär. I byarna är läget i många fall ännu värre. Det finns exempel på små byar där varannan invånare uppnått 65 års ålder. Till dessa siffror skall även läggas ett relativt stort antal förtidspensionärer (Linderot 1982).

Något om pensionärernas situation i det svenska samhället

Vid Socialforskningsinstitutet, har nivån och fördelningen av välfärden för personer mellan 65 och 76 år studerats vid tre tidpunkter, 1968, 1974 och 1981. Områden som studerats är hälsa, ekonomi, boendeförhållanden, social förankring, sysselsättning och fritidsaktiviteter, politiska förhållanden samt poli-

tiska resurser (Jonsson, Lundberg 1984).

Jonsson och Lundberg konstaterar att levnadsnivån för den undersökta gruppen har ökat inom de flesta av de nämnda levnadsområdena. Endast inom ett område, social förankring, har förhållandena förblivit konstanta. De som har svag social förankring har under samtliga tre tidsperioder legat omkring 14 procent, och pensionärer som kan betraktas som socialt isolerade omkring 4 procent.

Författarna påpekar att problemet med de socialt isolerade inte är negligerbart då det ändå är ca 40 000 människor 1981 som tillhör den gruppen. Det är viktigt att ha i minnet att undersökningen endast omfattar personer upp till 76 års ålder. Andelen ensamboende ökar med stigande ålder och bland dem dominerar kvinnorna. Jonssons och Lundbergs undersökning visar en tendens till att speciellt äldre kvinnor ur arbetarklassen är utsatta för svag social förankring.

Informella strukturens betydelse för pensionärerna

Inom Z-projektet anser vi i likhet med Jonsson och Lundberg att pensionärernas sociala isolering måste ses som ett problem som måste åtgärdas. Vi anser att problemlösningen bör handla om att mobilisera pensionärernas resurser för att stärka de informella kontaktnäten och att detta skall ske i nära samverkan med samhällets hjälporgan.

Vi ser människan som en aktiv varelse som väljer rationellt för att uppnå mål som skall ge ett så drägligt liv som möjligt. I det perspektivet utnyttjar hon i första hand den informella strukturen för att i gemenskap med andra människor uppnå ett tillfredsställande liv. En handikappad eller åldring kommer med utgångspunkt från detta synsätt att söka hjälp inom den informella strukturen för att klara sina sociala servicebehov. Först om det inte finns någon person i den informella strukturen att vända sig till, tar individen kontakt med samhällets hjälporgan.

Den informella strukturen kan definieras som familjens och den enskilda individens kontaktnät. Det har konstaterats empiriskt att den informella strukturen fungerar bäst när de individer som ingår däri samtidigt är släkt, grannar och arbetskamrater (Bergroth 1975).

Tidigare försök för att stärka kontaktnät

Ellstorpsprojektet i Malmö

Försöksverksamheten bedrivs i ett kvarter Ellstorp som har ca 1 500 hyresgäster varav ca hälften är pensionärer. Metoden för att stärka kontaktnäten går i stort sett ut på att projektledningen sammanställer en lista över aktiviteter som kan bedrivas i den gemensamma lokalen. Pensionärerna får sedan anmäla sig till de aktiviteter de är intresserade av. Antalet pensionärer i de olika aktiviteterna har ökat kontinuerligt. Under en tid bedrev pensionärerna själva verksamheten, men detta var inte särskilt lyckat. Däremot fungerar verksamheten bra med en fast anställd (Rickardsson 1985).

Äldre i frivilligarbete – ett experiment i Uppsala
Experimentet i Uppsala gick ut på att förbättra nätverk och att förbättra kontakterna mellan pensionärer genom att pensionärerna själva delade ut informationsblad. Informationsbladet behandlade pensionärernas rättigheter och uppslag på aktiviteter. Projektledningen hade tänkt sig att just överlämnandet av informationsbladet skulle vara kontaktskapande. Det var emellertid svårt att få pensionärerna att engagera sig i verksamheten och flera av dem som engagerade sig upplevde det besvärande att överlämna bladen. I vissa fall ledde det till att informationsbladen lades direkt i brevlådan (Hedqvist 1983).

Grannansvar – Stockholm

Huvudsyftet med detta projekt är att skapa kontaktnät mellan pensionärerna och deras grannar och mellan pensionärerna och olika organisationer och frivilliga. Det finns gemensamma lokaler dit pensionärerna och andra kan gå för att träffas och utöva olika aktiviteter. Projektet skall förmedla kontakter mellan dem som behöver kontakt och stöd och dem som vill och kan ge stöd och kontakt.

Detta har emellertid inte lyckats, utan istället har det skapats kontakter med den anställda personalen. Vissa pensionärers kontaktnät har dock utvecklats och stärkts genom de människor man har träffat i lokalen och några pensionärer har också gått in i föreningar (Simovici 1981).

Z-projektets försöksverksamhet

Utifrån bla erfarenheterna i ovan nämnda projekt och utifrån egna erfarenheter så ansåg vi att det fundamentala för att lyckas med att mobilisera pensionärernas resurser måste vara att utgå just från pensionärernas egna behov och idéer om hur en försöksverksamhet skall läggas upp. Vi startade därför med att samtala med pensionärerna om just detta: Hur vill pensionärerna utforma försöksverksamheten?

Under våren 1985 inleddes en försöksverksamhet dels i två byar, dels i ett bostadskvarter i tätorten Östersund. Valet av skilda ortstyper skedde mot bakgrund av att vi ville se om det förelåg någon skillnad i möjligheten att mobilisera pensionärer till aktivitet i tätort och glesbygd.

Försöksverksamhet i två byar

I byarna genomförde en grupp studenter från högskolan i Östersund en intervjuundersökning bland pensionärer. Bland resultaten kan nämnas att pensionärerna anser att gemenskapen och grannkontakterna i byarna har minskat. Det har samband med att många yngre människor flyttat. Endast ett par pensionärer har sina barn kvar i byarna. I byarna är 28 personer pensionärer vilket utgör 35 % av befolkningen. Flertalet av de intervjuade anser att pensionärerna skall hjälpa varandra så att de kan bo kvar i hembyn. I nuläget ger och får man hjälp av sina närmaste grannar. Kontakter med dem som bor längre bort i byarna är däremot inte så vanliga.

Knappt hälften av de tillfrågade är över 75 år. Det finns även ett par förtidspensionärer med. Bland de "yngre" pensionärerna finns flera föreningsaktiva. Speciellt utmärkande för denna grupp är tillgången till materiella resurser som fritidshus, bil och båt.

Flertalet av de intervjuade redovisar en rad intressen som de vill dela med andra. De vill däremot inte själva ta ansvar för att organisera någon verksamhet. Det skulle knappast bli någon gemensam aktivitet då. Därför borde någon utomstående anställas för att driva projektet vidare.

Utifrån de synpunkter som kom fram vid mötena med pensionärerna i byarna skisserade sedan studenterna ett förslag till försöksverksamhet. Pensionärer inbjöds att delta i ett seminarium vid högsko-

lan, där skissen presenterades. Tre pensionärer deltog vid detta seminarium (Asseryd mfl, 1985).

Hösten 1985 försökte en ny grupp studenter vid högskolan i Östersund att fullfölja mobiliseringsprojektet i byarna. De hade tagit del av den tidigare nulägesbeskrivningen samt den modell till försöksverksamhet som där redovisats.

Vid stormöte samt vid hembesök hos pensionärerna framkom att det inte finns något intresse för en fortsättning av mobiliseringsprojektet. Studentgruppen är tveksam till om det över huvud taget går att stärka de informella kontaktnäten genom försöksverksamheter av detta slag. De menar att sådana verksamheter leder till en paradox, genom att utifrån kommande personer blir formella och inte informella. Slutresultatet blir då i stället att den formella strukturen stärks och inte den informella strukturen (Carlsson, mfl 1986).

Försöksverksamhet i ett kvarter i Östersund

I kvarteret med 116 små lägenheter bor 69 ålderspensionärer, vilket är ungefär hälften av de boende. Drygt en fjärdedel av dem tillhör den äldsta åldersgruppen, 75 år och äldre. Mer än hälften av ålderspensionärerna är ensamstående och bland dem dominerar kvinnorna, vars andel är tre gånger så stor som männens (Rickardsson 1985).

Bostadsbeståndet är ca 30 år gammalt. Lägenheterna är små och det saknas handikappanpassning. I endast ett av fyra hus finns tillgång till hiss. I kvarteret har nyligen en lokal ställts till förfogande för sociala hemtjänsten som dagcentral. En i kvarteret stationerad hemtjänstgrupp har fått i uppdrag att tillsammans med sina vårdtagare skapa sysselsättningar i denna lokal. Pensionärerna skall själva avgöra vilka aktiviteter som skall finnas i lokalen och tanken är att de även skall ha huvudansvaret för aktiviteterna.

När vi fick vetskap om vårdbiträdesgruppens uppdrag, tog vi kontakt med deras arbetsledare, dels med gruppmedlemmarna. Det framkom då att de inblandade ansåg att det uppdrag de fått var vagt formulerat. De ansåg dessutom att uppdraget var svårhanterligt mot bakgrund av att det skulle inrymmas i den ordinarie tjänstgöringen. Vi såg här ett unikt tillfälle till samarbete.

För att på ett mer naturligt sätt få kontakt med varje enskilt vårdbiträde, deras arbetssituation, samt de vårdtagande pensionärerna, "praktiserade" forskningsassistenten i vårdbiträdesgruppen under en 14-dagarsperiod. I den konkreta arbetssituationen diskuterades sedan försöksverksamheten, dess syfte och mål, både med vårdbiträden och "deras" pensionärer.

Vid besöken hos vårdtagande pensionärer framkom att de i stor utsträckning är ensamstående. Många känner sig ensamma och isolerade. Några av dem har fritidsintressen som de dock har svårt att fortsätta med p.g.a handikapp. En del av pensionärerna hade aldrig haft något intresse för fritidsaktiviteter. Flertalet av pensionärerna hade haft fysiskt tunga arbeten.

Vid förfrågan om de kan tänka sig att delta i det beskrivna projektet svarade de flesta nej. De är inte heller intresserade av att skaffa sig nya vänner. De vill inte ha grannkontakter trots att flertalet bott i kvarteret i ett 30-tal år. Många anser sig inte fysiskt klara av att delta i aktiviteter om det innebär att de måste förflytta sig. Flertalet kan inte heller tänka sig att andra pensionärer skall besöka dem i deras hem.

I ett senare skede inbjöds samtliga pensionärer i kvarteret till en informationsträff. Endast ett 10-tal pensionärer kom till denna träff. De närvarande visade stort intresse för en försöksverksamhet och de erbjöd sig att anordna ett nytt informationsmöte. Vid båda dessa tillfällen deltog några av de tidigare besökta pensionärerna. Bland mötesdeltagarna dominerade dock "yngre" pensionärer.

Det framkom vid dessa möten att pensionärerna själva tidigare försökt att anordna aktiviteter för att öka gemenskapen i kvarteret. Dessa sammankomster hade endast undantagsvis lett till ökad gemenskap. Flertalet ansåg att det var tämligen ovanligt att man umgicks grannar emellan. Det hade alltid varit så i kvarteret. Flertalet av de "unga" hade merparten av sin umgängeskrets bland människor utanför bostadsområdet.

Det ökande antalet "äldre" pensionärer oroade. Det hade inträffat ett antal dödsfall som väckt förstämning och ånger över att de inte sökt kontakt tidigare. De ville nu ändra på de förhållanden som råder i kvarteret. Pensionärerna är beredda att

själva ta ansvar för att aktiviteterna kommer igång. De skall även ha i särskild åtanke alla de gamla, rörelsehindrade, som finns i kvarteret.

Flera pensionärer äger bil som de anser bör kunna nyttjas till glädje för dem som har svårt att förflytta sig.

Inför starten av försöksverksamheten anser de att organisationen skall vara löst utformad, för att inte onödigtvis skapa press på deltagarna. De utser i stället kontaktpersoner som skall fungera som länkar mellan vårdbiträdesgruppen och övriga pensionärer. De olika verksamheterna (sysselsättnings-arna) skall successivt växa fram. För att locka till stort deltagande skall arrangemangen i inlednings-skedet vara av mer lustbetonad form, som körsång, dans och filmvisningar.

Resultatet av dessa diskussioner återfördes till vårdbiträdesgruppen och de kommer nu att informera sina vårdtagare om skilda aktiviteter i kvarteret. De kommer att stödja och uppmuntra dem till deltagande. De kommer att förmedla kontakter till de utsedda kontaktpersonerna, som vid behov kommer att ge sitt stöd till de äldre och rörelsehindrade. Som en extra resurs kommer öppettiderna i dagcentralen att förlängas och den skall vara bemannad av vårdbiträden.

Den närmare utformningen av försöksverksamheten kommer att planeras tillsammans med pensionärerna under våren 1986.

Avslutning

I det svenska samhället finns enligt SCB ungefär 60 000 pensionärer som kan sägas vara socialt isolerade. I de förundersökningar som vi genomfört inom ramen för Z-projektet, har det också framkommit att det finns pensionärer som saknar sociala kontakter. Vi anser det vara en viktig uppgift att försöka stärka de sociala kontaktnät som omger pensionärerna. I första hand gäller det att mobilisera pensionärernas egna resurser för att stärka dessa kontaktnät.

Ca 60 000 pensionärer är socialt isolerade

De senaste årtiondenas utformning av socialvård och inte minst äldreomsorgen, har medfört en passivisering av människorna

Vi har inte ännu några slutresultat från vår försöksverksamhet. I de byar vi genomfört mobiliseringsförsök vill pensionärerna inte längre vara med. I Östersunds-kvarteret har de "yngre" pensionärerna däremot uttalat ett stort intresse för försöksverksamheten, och det är vår avsikt att gå vidare med den under våren 1986. Det är möjligt att vi utifrån analyser av resultat i bystudierna kommer att ändra något på den tänkta uppläggnings av försöksverksamheten. Denna eventuella förändring kommer i så fall att ske utifrån pensionärernas egna beslut. Vi kommer på intet sätt att ändra på utgångspunkten att det är pensionärerna själva som måste ta ställning för *om* och *hur* en försöksverksamhet skall utformas.

Resultaten hittills i försöksverksamheten visar att det är svårt att bedriva förändringsarbete. Tidsfaktorn har här stor betydelse. De senaste årtiondenas utformning av socialvård och inte minst äldreomsorgen, har medfört en passivisering av människorna. Det tar tid att förändra denna passivisering till en aktivering. När det gäller de äldre kan denna förändring måhända först komma till stånd när de äldre ses som resurser i ett större sammanhang, dvs när vi har tagit bort de murar som idag finns mellan generationerna.

Framtidens vårdapparat kommer sannolikt att se annorlunda ut än den nuvarande. Sekretariatet för framtidsstudier har räknat fram siffror på de framtida vårdkostnaderna utifrån en trendframskrivning. Denna trendframskrivning visar att vårdkostnaderna fram mot år 2000 kommer att tredubblas. En sådan kostnadsökning kommer vi med nuvarande vårdorganisation sannolikt inte att klara av. Vi måste därför försöka finna alternativa former för vård och service (Lagergren 1981). Hur denna alternativa utformning av bl.a. äldreomsorgen skall se ut måste, som tidigare sagts, utgå från pensionärernas egna idéer och förslag.

Man kan då fråga sig varför det föreligger så stora

svårigheter att mobilisera pensionärernas resurser? I debatten har det bl.a. sagts att vi är för tidigt ute. Det är möjligt att så är fallet, men vi kommer att arbeta vidare med att utveckla metoder på detta område. Vi kan inte bortse ifrån att ungefär 60 000 pensionärer idag är socialt isolerade i det svenska samhället.

REFERENSER

- Asseryd, I, Bergman, K, Esbjörnsson, E, Högström, G:* Pensionärer – en resurs – En kartläggning av pensionärernas resurser i Sörviken – Landsom, Uppsats vid Högskolan i Östersund, maj 1985
- Bergroth, A:* Social service i en glesbygdskommun. Pensionskarriär och levnadsförhållanden, Research Reports from the Department of Sociology, University of Umeå, no 24, 1975

- Carlsson, C, Johansson, E, Nilsson, K:* Försöksverksamheten som inte kom igång, uppsats vid Högskolan i Östersund, 1986
- Hedqvist, B-M:* Äldre i frivilligarbete – ett experiment, Arbetsrapport nr 14, Uppsala Universitet, 1983
- Jonsson, J, Lundberg, O:* De äldre i välfärden, Institutet för social forskning, Stockholm 1984
- Lagergren, M:* Den dyra vården – kvarnsten eller räddningsplanka, Projekt: Omsorger i samhället, Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm 1981
- Rickardsson, G:* Mobilisering av pensionärernas resurser, Z-projektet, Högskolan i Östersund, 1985
- SCB: Pensionärer, levnadsförhållanden, rapport 43, Stockholm, 1985
- Simovici, S:* Grannansvar och social gemenskap – en försöksverksamhet inom äldreomsorgen, P A Norstedt & Söners förlag, Stockholm, 1981